

A negyvennyolcas hősök unokái
(A kárpáti harcok emléke a Heves vármegyei iskolákban)

1916. május 1.

Még ma is megoszlanak a vélemények az 1915. évi gorlicei áttörés kezdő időpontját illetően. A német, francia, olasz, cseh szakértők szerint május 1-jén, az angol, lengyel, orosz kutatók szerint május 2-án kezdődött az offenzíva.¹ A tüzérség május 1-jén végrehajtotta a betörést, a gyalogság 2-án virradó hajnalra elfoglalta rohamállásait. A hadművelet ténylegesen 1915. május 1-jén hatalmas tüzérségi előkészítéssel és az azt követő zavarótűzzel kezdődött. Ez a háború addigi leghatalmasabb tüzérségi összpontosítása volt. A front egyes szakaszain még ugyanazon a napon beszivárgott a gyalogság, német járőrök pedig a felvonulás álcázására osztrák egyenruhába öltöztek és már napokkal előbb megszállták és átkutatták a senki földjét. A német 11. hadsereg 13 órás tüzérségi előkészítés után május 2-án 10 ókor lendült támadásba. Az első roham az orosz arcvonalba több helyen ütött rést.² Sokkal pontosabb lett volna, ha a kultuszminiszter *Gorlice-napot* rendel el, ami jobban kifejezte volna a történelmi valóságot, ahogyan 1920 után bevezették a december 11-én tartandó *Limanowa-napot* is, de *Caporetto-nap* 1917-ben már szóba sem került.

Más szempontból is elgondolkodtató az időpont kiválasztása, hiszen 1916-ban május 1-je hétfőre, munkanapra esett, ezért a tanítóknak, tanároknak valószínűleg az iskolai oktatás keretében kellett megoldani a megemlékezést, az adományok gyűjtését, hiszen ha kevesebb felnőtt nézte meg a gyerekek emlékműsorát, kevesebb lett a bevétel is. Az előző hétvégét még nem lehetett volna összekapcsolni a gorlicei ellentámadással május első vasárnapja viszont már az anyák napja lett, és azt a háborús körülményekre való tekintettel sem volt szabad elhomályosítani. Valószínűleg valamilyen kényszer szülte ezt a megoldást.

A magyar nyelvű területek nagy részén május 1-jére virradó éjszaka egyébként májusfákat állítottak. A májusfa, a feldíszített zöld leveles faág a természet újjászületésének szimbóluma, a legtöbb esetben szerelmi ajándék.³ Azt sem szabad elfelejteni, hogy május elseje a 19. század végén a munkásosztály körében a munka ünnepe lett. Magyarországon először 1890-ben rendeztek május elsejei felvonulást Budapesten. A dualizmus korabeli kormányok sosem nézték jó szemmel ennek megünneplését, és a Kárpáti-nap lehetőséget adott annak felváltására vagy háttérbe szorítására.

A dolgozatnak az a célja, hogy a trauma és válság jellemzőit elhelyezze egy látszólag nyugodt és békés környezetben. Azt szeretnénk megvizsgálni korlátozott forrásaink segítségével, hogy másfél évvel az orosz betörés traumája és egy évvel annak befejezése után egy kisebb – és a harctéri események közvetlen szörnyűségeitől távol fekvő - helyi közösség – Heves vármegye és különösen Eger - tanulói és tanárai hogyan emlékeztek vissza a tragédiára. Az egrai megemlékezések azt példázták, milyen eszközökkel és módszerekkel próbálta feldolgozni az első világháború polgári lakosokra gyakorolt traumáját a nemzet. Az ünnepségek bemutatása, a beszédek elemzése megmutathatja a nemzeti identitás állapotát, a lakosság szociálpszichológiai jellemzőit.

Előkészületek

¹ Egy német példa: <http://www.wintersonnenwende.com/scriptorium/deutsch/archiv/weltkampf/wer0212.html>
Másik példa: http://www.historyofwar.org/articles/battles_gorlice_tarnow.html letöltés: 2016.01. 28.

² Julier Ferenc: A világháború magyar szemmel 1914-1918, Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933
http://mek.oszk.hu/02200/02221/html/3_4.html letöltés: 2016. 01.29.

³ Magyar néprajz, VII. Foklór 3, Népszokás, néphit, népi vallásosság, Május,
<http://mek.niif.hu/02100/02152/html/07/122.html> letöltés: 2016. 02. 3.

Jankovich Béla⁴ dr. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1916. március 16-án rendelte el az iskolákban a Kárpáti Nap megtartását. A miniszteri rendelet értelmében valamennyi közép- és alsóbb fokú intézetben az „*anyagi áldozat meghozatala mellett*” május 1-jén egy órát kellett szentelni a haza különösen pedig a Kárpátok iránti szeretet és hála érzéseinek erősítésére, ápolására és az elpusztult kárpáti falvak újjáépítésének valamilyen mértékben való előmozdítására. Az iskolákban nagyban készültek a nap méltó megünneplésére.⁵

A *Néptanítók Lapja* meglehetősen didaktikusan és érzelgősen vezette be a miniszter rendeletét, amelyet a kárpáti hajléktalanok iránti együttérzés, a szeretet és az áldozathozatal ünnepének szántak. A szerző először az 1915. március 20-án meginduló 3. orosz támadásra utalt, amely során az ellenség beözönlött „*imádott hazánk megszentelt földjére*” és az ún. húsvéti csata néven vonult be a hadtörténelembe. Drámai szavakkal ecsetelte az orosz betörés következményeit, amelyek a „*nagy magyar Alföldet, hazánk szívét*” fenyegették. A szöveg kitér az iskolákra is: „*Elnémultak a harangok, kiürültek az iskolák, széjjelrebbent a gyermek-had jó magyar falvakból.*”⁶ Az igazság az, hogy főként rutének és szlovákok, románok lakta községekről volt szó, a magyar lakosság inkább a kisvárosokban érezte az orosz megszállást. Érdekes eszmefuttatás az is, hogy milyen távolabbi következményei lettek volna, ha az oroszok elfoglalják egész Magyarországot. „*Mert, ha barbár ellenségünk végképpen eléri célját, akkor nemcsak a mi gyönyörű székesfővárosunk veszett el, hanem kaput nyitottunk volna a vad hordának Bécsbe, Berlinbe és ha csak átmenetileg néhány hónapra vagy csak hétre megfészkelhették volna magukat Isten áldotta, televény földünkön: nemcsak mi, hanem az egész nyugati kultúra évtizedekig megérezte volna gyilkos itt voltukat.*”⁷

Az író Isten kegyelmének és szeretetének tulajdonítja, hogy nem ez történt, rámutat a Kárpátok természeti és katonai jelentőségére és tulajdonképpen sikeresnek minősíti Conrad osztrák vezérkari főnök haditervét, ami Julier Ferenc szerint az volt, hogy becsalogassa a cári hadsereget a Kárpátok völgyeibe és ott semmisítse meg. Az Erdős Kárpátok lettek az oroszok temetői, de a magyar katonák hősieles ellenállása is hozzájárult a győzelemhez. Az elmenekült lakosok visszatértek az ellenség által lerombolt falvakba, de borzalmas látvány fogadta őket. Budapesti küldöttség utazott az elpusztított vidékre és híres közéleti személyiségekből egy bizottság alakult, amely felhívta a társadalmat, hogy segítse anyagilag az újjáépítést. „*Hogy ezekben a szörnyűségesen földúlt falvakban legyen templom Isten dicsőségére; legyen iskola az ige hirdetésére. Legyen kisedővő az ártatlanok védelmére. Azonban a társadalomnak ebben a nemes fölhevülésében részt kell juttatni a kicsinyek szervezett társadalmának, az iskolának is.*”⁸ Ezért rendelte el a miniszter a Kárpáti-napot. Voltak már korábban is megünnepeleendő napok a közoktatásban, de ez volt az első olyan emléknap, amely egy közeli történelmi eseményre utalt. Ha volt is politikai felhangja, az elnevezés arra utal, hogy szerettek volna hagyományt teremteni, amikor a Magyarországot körülvevő hegységről és nem egy csatahelyről nevezték el ezt a napot.

4 Jankovich Béla (1865-1939) elméleti polgári közgazdász, miniszter, az MTA tagja volt. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1901-ben a közgazdaságtan magántanára, 1910-ben nemzeti munkapárti országgyűlési képviselő, 1911-ben a képviselőház alelnöke lett. 1913. febr. 26-tól 1917. jún. 17-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter. Több fontos közoktatásügyi intézkedést hozott (ingyenes népoktatás kiegészítése, állami és nem állami óvónők, a gazdasági szaktanítók fizetésrendezése, a hajdúdorogi görög katolikus püspökség megszervezése), tervezetet dolgozott ki a középiskolák reformjára. 1918-ban visszavonult a politikai élettől és rácalmási birtokán gazdálkodott. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC06879/06955.htm> letöltés. 2016. január 17.

⁵ Egri Újság, 1916. április 19. 3.

⁶ Kárpáti-nap a földúlt tűzhelyekért, Néptanítók Lapja 1916. március 16. 1.

⁷ Uo.

⁸ Uo 2.

„Ez a nap az okulásnak, a háború legszebb tanulságai megismerésének napja lesz a gyermekekre nézve, - folytatja a szerző - ha tanítója meg tudja értetni vele az ünnep jelentőségét. Ha föltárja szívét és megnyitja szemét és megtanítja Isten iránt való háladatosságra azért, hogy az ő otthona ép maradt és sértetlen, a haza védelmében elesett hősök iránt kegyeletre, a háború közvetlen károsultjai iránt igaz és mélységes részvételre. A tanítónak meg kell magyaráznia, miért kívánják a gyermektől a nagy célra való áldozást, holott tudván tudjuk, hogy nem a magáéból ad, hanem a szüleiéből, akiket bizonyára száz és százfelé hívott el már áldozásra a közjótékonyság. Igenis, áldozzon a gyermek abból, amit a szülői gond és jóság az ő kényelmére, fölöslegére, elkényeztetésére szánt. Tanulja meg gyakorolni a lemondás erényét: soha az idők még alkalmasabbak nem voltak erre a leckére. Vesse le természetes, gyermeki önzését, lépjen ki magából, hogy beléhelyezkedjék a vele egykorú szenvedők, a hajléktalanná lett gyermekek bús lelki állapotjába. A nagy napok viharaiiban tanulja meg, hogy az egocentrikus fölfogás helytelen volt a béke boldog és gondtalan napjaiban, de halálos bűn ma, amikor annyi a szenvedés, oly sürgős a segítség, oly igen szükség van meleg és érző szívekre.⁹

A lap szerkesztője bíz a tanítóknak, hogy sikeresen fogják teljesíteni ezt a feladatot is és legalább két haszna biztosan lesz a rendezvénynek. A több millió gyerek filléreiből sok ház felépülhet, de erkölcsileg is tanulságos lehet: „...legyen a háború viharának tisztító, fölemelő, szívnyemesítő, lelkesítő hatása is. Akkor lehet remélnünk, hogy a háború nyomorúságai idővel elenyésznek; nevelő tanulságai azonban az egymást követő nemzedékek javára és épülésére örökön megmaradnak.”¹⁰ Ez az idealista nézet általános volt az első világháború első két évében és voltak jelek, hogy valóban elterjedt az önzetlenség és az önfeláldozás érzése, de a túlélők megtapasztalhatták az önzés és az erőszak gyors növekedését is.

A rendelet

Ezek után érdemes részletesen megismerkedni a kultuszminiszter rendeletével, amelyet elküldtek valamennyi tanfelügyelőnek, tanfelügyelőségi kirendeltség vezetőjének, tankerületi főigazgatóságnak, a felsőbb leányiskolák miniszteri biztosának, a felső kereskedelmi iskolák főigazgatóságának, az iparoktatási főigazgatónak, az állami polgári iskolai tanítókat és tanítónőket képző-intézet igazgatóságának. A rendelet pontos címe a következő: „A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 30.000/1916. VI—a. ü. o. számú körrendelete a Kárpátok jelentőségének méltatására elrendelt ifjúsági ünnepély és a kárpáti elpusztított falvak javára engedélyezett ifjúsági iskolai gyűjtés tárgyában. A miniszteri rendelet is az előzőhöz hasonlóan elsőként az orosz pusztítás drámai körülményeit ecseteli, majd arra figyelmeztet, hogy ki kell fejeznünk hálánkat és szeretetünket azok iránt, akik feláldozták életüket és javaikat a többiek megvédéséért. Nemcsak a hegyeket hanem az ott harcolt katonákat és az ott szenvedett polgári lakosokat is tisztelni és segíteni kell. Ezután fogalmazza meg tulajdonképpen az ünnep célját: „...a tanuló ifjúságban a haza földjének és ezúttal különösen a «Kárpátok» iránti szeretet és hálaérzet ápolására kívánok alkalmat nyújtani lelkes tanítóinknak és tanárainknak, amidőn elrendelem, hogy folyó évi május hó 1-én, délelőtt 10 órakor az összes elemi és ismétlő népiskolákban, az alsófokú iparos- és kereskedő tanonciskolákban, a felső nép- és polgári fiú- és leányiskolákban, a felső kereskedelmi iskolákban, a kisdédóvónőképző-intézetekben, az elemi és a polgári iskolai tanító- és tanítónőképző-intézetekben, valamint a gimnáziumokban és a reáliskolákban a Kárpátok nagy — a most dúló világháborúban igazolást nyert — jelentőségének méltatása érdekében a tanulóifjúság számára ünnepély tartassék.

⁹ Uo 2.

¹⁰ Uo 3.

Megengedem, hogy ez alkalommal, az ünnepély után közvetlenül a tanuló ifjúság és a résztvevő közönség, tetteiben nyilvánuló áldozatkész hazaszeretetének kifejezésére, a Kárpátoknak hazánk védelmében elpusztult falvai javára gyűjtés rendeztessék. Az ünnepélyre, melynek programját a Himnusz, az iskola tanítója, tanárja, vagy igazgatója részéről megtartott alkalmi beszéd és a Szózat előadásában állapítom meg, nemcsak az iskolai, hanem a helybeli egyházi és világi hatóságok és a nagyközönség is alkalmas módon meghívandók.”¹¹

A gyűjtést egy vagy két tanítós iskolában a tanító és a gondnoksági, iskolaszéki elnök együttesen végezték, több tanítós iskolában, valamint minden más egyéb tanintézetben az igazgató vezetése alatt álló 2—3 tanárból álló bizottság intézte. A tanulók és a közönség önkéntes adományait közvetlenül az ünnepély és gyűjtés után, még az napon (május hó 1-jén) késedelem nélkül postára kellett adni azon a postai befizető lapon, amelyet a Néptanítók Lapja április 20-án megjelenő számának mellékleteként minden iskolához elküldtek. Ugyanezen a napon az ünnepély lefolyásáról, valamint a begyűlt összegről jelentést írtak. Az iskolában rendezett gyűjtés eredményét, és az egyházi kimutatások eredményét június 1-ig jelentették a kultuszminiszternek. Az iskolák felügyelőinek a rendeletet azonnal közölték az állami, községi, izraelita, egyesületi és magániskolákkal és az ünnepélyek méltó módon való megtartásáról saját hatáskörükben intézkedtek. A tanítás azonban május 1-jén délelőtt 10 óráig rendesen meg kellett tartani.¹²

A minisztériumban fontosnak tartották, hogy még egy buzdítást intézzenek az olvasókhoz, ami az olajozottan működő oktatási rendszerre és a nemzeti egységre is felhívta a figyelmet, amikor a legnagyobb és a legkisebb iskolákban egyszerre szólalt meg a csengő és ugyanabban az időpontban a „történelem vonult be az oktatási intézményekbe”. „*Oh, a Kárpátok! – sóhajtott fel a lap munkatársa közvetlenül az ünnepségek megtartásának napján - Azok a Kárpátok, amelyekről már korán azt tanulja a gyermek, hogy itt jöttek be a magyarok, hogy déli lejtőjén gyönyörrel legeltették szemeiket a fűben, halban, vadban dúsan megáldott országon . . . A Kárpátok . . . Hazánk tündöklő szépsége, nemzeti büszkeségünk...Szent-István birodalmának erdővel koszorúzott bástyafala, állami létünk kapuja...Apáink, testvéreink, mátkáink, fiaink szomorú temetője...Mennyi magyar vitéz, kartársunk s testvérünk küldte onnan utolsó sóhaját hitveséhez, gyermekeihez — hozzánk.*” A szentimentális vallomás azonban utalt nemcsak a földrajzi és történelmi tananyagra hanem a tartalékos tisztként a hegyek között hősi halált halt tanítókra, a kartársakra is. Nekik és a hajléktalanoknak is tartozik annyival a társadalom, hangzik a magyarázat, hogy segítséget nyújt az újjáépítéshez. Tehát adósságát fizeti vissza az, aki pénzzel támogatja a rászorultakat. „*Minden áldozat a mi kényelmes otthonunkat, a mi békés munkálkodásunkat biztosította. – emlékeztet a publicista - Hát szívesség, áldozatkészség hazánk kapujának újjáépítését minden háztól egy kővel és téglával előmozdítani? — Nem! Ez — kötelesség! A kitűzött napon és órában adjunk szabad folyást bánatunknak, könnyeinknek. Lelkünk melegségével, szívünk dobbanásával lopjuk be érzéseinket az ifjú nemzedék lelkébe - s míg e cselekedetünkkel sok lélekbe a hazafiasság virágerdejét plántáljuk el - áldozatkészségüknek, kötelességérzetüknek anyagi megnyilatkozását – filléreiket - fogadjuk szeretettel, hiszen minden porszem, amit összehordunk, értünk áldozatul esett hazánk-kapujának izmosabbá, szebbé való újjáépítését szolgálja.*”¹³ A lényeg tehát az önfeláldozáson volt és az érzelmekre ható érvelés ezt szolgálta.

¹¹ Uo

¹² Néptanítók Lapja 1916.március 16.1-3.
[http://adtplus.arcanum.hu/hu/view/NeptanitokLapja_1916/?pg=274&layout=s&query=SZO%3D\(k%C3%A1rp%C3%A1ti%20nap\)](http://adtplus.arcanum.hu/hu/view/NeptanitokLapja_1916/?pg=274&layout=s&query=SZO%3D(k%C3%A1rp%C3%A1ti%20nap)) letöltés: 2016. január 14.

¹³ Néptanítók Lapja, 1916. május 1. 1.

Egri iskolák

Az egri lap több mint egy hónappal a rendelet kiadása után emlékeztetett ismét a Kárpáti nap megtartására és az adakozás fontosságára. A nagyon rövid és hivatalos tudósítás majdnem teljesen szó szerint felidézte a jogszabály szövegét. „A miniszteri rendelet értelmében valamennyi közép- és alsóbb fokú intézetben az anyagi áldozat meghozatala mellett május 1-jén egy órát kell szentelni a haza földje különösen pedig a Kárpátok iránt érzett szeretet és hála érzelmének erősítésére, ápolására és az elpusztult kárpáti falvak felépítésének legalább parányi mértékben való előmozdítására.”¹⁴

Az egri iparostanonc iskola a kárpáti harcok emlékét felidéző megemlékezését május 3-ára vasárnap délelőtt 10 órára hirdette meg és az iskola vezetése meghívta a felügyelőbizottságot valamint az iparosmestereket is.¹⁵ Az egri iparostanonc iskola 1883-ban alakult meg, 1925-ig a lányok és fiúk közös oktatásban részesültek és 1916-ban az oktatás az ún. Tábornok-házban folyt, de a nagy férőhelyet igénylő rendezvényekre átvonultak a közelben fekvő halaspiaci állami elemi iskolába. Az iskola jogutódjának visszaemlékezése a 100 évvel ezelőtti állapotokat idézi: „Az országot-világot sújtó borzalmas világháború hatása alatt teltek el a háborús tanévek. Ezek a tanévek mély nyomot hagytak a tantestület és a tanulói ifjúság lelkében. Az iskola akkori növendékeinek százait hurcolták el a borzalmas világháború szereplőiként. A tanítás is különbözött a normális évek tanításától. A szokásos év végi rajz- és munkakiállítások a háború egész ideje alatt szüneteltek.”¹⁶ Azt az ellentmondást azonban eddig még nem sikerült feloldani, hogy tulajdonképpen mikor volt az ünnepség, mert május 3. szerdára esett, előtte vasárnap április 30. volt utána pedig május 7. volt. Az emlékezés tartalmáról sem található leírás.

Az egri magyar királyi polgári leányiskola „lélekemelő Kárpát-ünnepélyéről” már csak utólag értesülhetett a közönség, viszont egy kicsit többet tudhatott meg a programról. Eszerint az iskolai énekkar több gyönyörű hazafias dalok előadásával gyönyörködtette a jelenlévő szép számú meghívott vendéget. Valószínűleg egy tanár mondott érzelmes ünnepi beszédet: „Misikné úrasszony irodalmi színvonalon álló magas szárnyalású beszédével könnyekig megindította a jelenlévőket.” Több vers is elhangzott, végül a Hertelendy-induló¹⁷ hangjai mellett gyűjtés kezdődött a kárpáti falvak javára, amelynek állítólag igen szép - bár pontosan nem tudható - eredménye lett.¹⁸ Remélhetőleg a huszárokat felidéző zene nemcsak az egykori udvarlókra hanem a bevonult hozzátartozókra is emlékeztette a lányokat. Helyi és nemzeti vonatkozása viszont egyértelmű volt. Fontos volt Egerben, hogy minden iskolatípusról tudósítsanak, amely kivette részét a megemlékezésekből, hiszen azok a magyar társadalom különböző rétegeit – pl. munkásság, parasztság, középosztály – és reprezentálták

Az egri állami polgári leányiskola egyébként 1898-ban nyílt meg állami felsőbb leányiskolaként, de kezdetben viszonylag kevés tanulója volt. 1906-ban alakult át, amikor Polereczky Irma volt az igazgatója. 1909-ben Szétsényiné Gyürky Ilona lett a vezetője, akit Hipp Marianna, Honysyné Cseőke Teréz és Komlódy Teréz követett. Az első világháború alatt az iskola tanulóinak létszáma rohamosan apadt, de 1919 után Keller Aladár igazgató újra biztosította annak fejlődését. 1929-ben az újra önállósított iskola Ivánovich Viktor igazgatása alá került.¹⁹

¹⁴ Egri Újság, 1916. április 19.3

¹⁵ Egri Újság, 1916. április 29.3.)

¹⁶ <http://www.bgeger.hu/az-iskoláról/az-iskola-története/> letöltés: 2016. január 16.

¹⁷ A Gyöngyösön állomásozó cs.és kir. 12. (Nádor) huszárezred Indulója. Az 1805-ös ulmi kitörés alkalmából keletkezett.

¹⁸ Egri Újság, 1916. május 2. 3.

¹⁹ Hevesvármegyei ismertető és adattár, szerk. dr. Ladányi Miksa, Budapest, 1936, 466-467.

A magyar királyi állami főreáliskola inkább az egri polgári középosztályt jelenítette meg, de még másodrendű középiskolaként is elismert intézmény volt Egerben. Ott a kitűzött napon megtartották az ünnepet, amelyen a Kárpátok jelentőségéről és a „nemzeti létbiztonságunkért folyó nagy küzdelmünkről” Vigh Béla igazgató és Csoltkó István²⁰ tanár tartott előadást, az ifjúság pedig hazafias dalokkal vett részt.²¹ Nem tudni viszont, hol tartották meg ezt a rendezvényt, mert az iskola épületét hadikórházzá alakították át és a hadsereg kezelésében volt. Amint az értesítőben szerepel: „Az ifjúság kegyeletes és hazafias érzelmeinek felébresztésére és ápolására a folyó tanévben megfelelő helység hiányában továbbá a zene és énektanítás szünetelése miatt nem rendezhettünk nyilvános iskolai ünnepségeket és hangversenyeket csak néhány házi alkalmi ünnepélyt.”²² Az viszont kiderült, hogy 630 korona 40 fillér volt a gyűjtés eredménye.²³

Nagyobb figyelmet kapott a ciszterci gimnázium megemlékezése, mert az iskola az egri úri középosztály és a vármegyei elit utánpótlását biztosította. Előbb a helyi lap hívta meg az olvasókat a rend templomába a „kárpáti diadalmas csaták” emlékére rendezett Tedeumra. „A hazai föld különösen a Kárpátok iránti szeretet és hálaérzet ápolására az esemény jelentőségét Kovács Pius²⁴ dr. főgimnáziumi tanár fogja méltatni. Ez ünnepély arra is alkalmul fog szolgálni, hogy a tanulóifjúság valamint a megjelent közönség a Kárpátoknak hazánk védelmében elpusztult falvai javára önkéntes adományát a kitett perselyben elhelyezhesse.”²⁵

Az értesítő szerint a gimnázium tornatermében is hadikórház volt, ezért vonultak a templomba hálaadó istentiszteletre, amely alatt az iskolai énekkar a régi magyar templomi énekköltészet darabjait adta elő és végezetül a Himnusz énekelte el. Előtte Kovács Pius dr. hittanár az ünnepet méltató és – „a könnyekig meghatott közönség és tanuló ifjúság előtt - feledhetlenné tevő beszédet tartott.”²⁶

Pius atya abban a tanévben többször is szerepelt a diákok és a tanárok előtt az első világháborúval kapcsolatos előadásokkal. Előbb boszniai úti élményeit írta meg és mutatta be vetített képekkel *A világháború szülőföldjén. Úti emlékek* címen.²⁷ Ezután hadikórházi tapasztalatairól beszélt a közönségnek *A lövészároktól a kórházig* című beszámolójával.²⁸ Ő volt ugyanis a Vörös Kereszt fiókkórházának igazgatója és lelkesze 21 hónapon keresztül,

A feldúlt kárpáti falvak „felsegélyezésére” rendezett eredményes templomi gyűjtésről annyit tudunk meg, hogy a „tanulók szerény erszényéből” csak 140 korona került, mert 3 egyéb háborús gyűjtés is volt a tanévben.²⁹ Viszont azt olvashatjuk, hogy a hasonló alkalomból és célból az angolkisasszonyok érseki leányiskolájában tartott ünnepélyen a szónok a gimnázium tanára, Torday Ányos dr. volt.³⁰

²⁰ Vigh Béla 1903-tól volt igazgató, Csoltkó István történelem-földrajz szakos tanár pedig a lugosi állami gimnáziumtól került Egerbe 1915 augusztusában.

²¹ A magyar királyi állami főreáliskola értesítője az 1915/1916. tanévről, Eger, 1916, 107.

²² Uo 107.

²³ Főreál értesítő 94.

²⁴ Kovács Pius dr. ciszterci rendi áldozópap, a hittudományok doktora, a Magyar Vöröskereszt Egyesület egri kisegítő kórházának igazgatója és lelkesze, a tanári könyvtár őre, ifjúsági hitszónok, az ifjúsági énekkar felügyelő tanára; az a vallástan rendes a gyorsírás rendkívüli tanára. Ciszterci értesítő 1915-1916. 11.

²⁵ Egri Újság, 1916. április 29.3.

²⁶ A ciszterci rend egri katolikus főgimnáziumának értesítője az 1915-1916. tanévről, Eger, 1916, 98.

²⁷ Uo 71.

²⁸ Uo 72.

²⁹ Uo 83.

³⁰ Uo 80.

Angolkisasszonyok

Az Egri Újság tudósítása szerint „erkölcsileg és anyagilag is szépen sikerült” az angolkisasszonyok egri intézetének ünnepsége, amely a Szózáttal kezdődött, és Torday Ányos dr. főgimnáziumi tanár beszéde volt a fénypontja.³¹ Torday Ányos³² dr., ciszterci rendi áldozópap, filozófiai doktor, okleveles rendes tanár volt. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság választmánya, az Országos és a Katolikus Középiskolai Tanáregyesület, a Magyar Nyelvtudományi Társaság, a Magyar Történelmi Társulat és a Szent István Társulat tagja, a Vitkovics Önképzőkör elnöke címeket viselte. A gimnáziumban 1915-16-ban a III. osztály főnöke, a III., VI., VIII. osztályban a magyar nyelv és irodalom, a III. osztályban a latin nyelv rendes tanára volt. Heti óraszámuk akkor 16, tanári éveinek száma 14 volt.³³

Torday atya élénk vonásokkal ecsetelte a Kárpátok jelentőségét a „mi nagy háborúnkban”, aztán a haza határait védő katonák önfeláldozó hősiességét magasztalta. Ezután rámutatott arra a siralmas helyzetre, amelyet az északi vármegyékben a Kárpátokon átözönlött ellenség okozott. Végül Szabolcska Mihály egyik háborús versének érdekes gondolatából kiindulva megható szavakkal arra buzdította a lányokat, hogy áldozzák filléreiket a kárpáti falvakban feldúlt tűzhelyek felépítésére. Ez hazafiúi kötelesség és a keresztény irgalmasság cselekedete is - teszi hozzá a tudósító. Az ünnepi beszéd után Horváth Hedvig IV. éves tanítónő-jelölt adott elő nagy hatással és zajos tetszéstől kísérve egy szép háborús költeményt. Végül a Himnusz hangjai zárták be a feledhetetlen kedves ünnepélyt.³⁴

Torday atya ünnepi beszédének bevezetőjében a feltámadásra, a világosságnak a sötétség felett aratott diadalára utalt és az eddig ismert előadók közül csak ő említette a gorlicei „hajnalt”. Elsősorban az emlékezés napjának nevezte május 1-jét. „Csak akkor tudjuk igazában felfogni a szabadulás jelentőségét, ha újra lelkünkbe idézzük az évfordulón a borzalmak és szenvedések sötét képeit, amelyekből kivezetett az Úr hatalmas keze seregeink dicsősége által.”³⁵ Érzékletesen ecsetelte előbb az 1914. évi osztrák-magyar vereség következményeit, majd a visszavonulás nehézségeit, és Przemysl elestét. Nemcsak a természet pusztult, mondta, de a katonák is emberfeletti szenvedéseket álltak ki a hóval borított téli Kárpátokban. Ezután felsorolta a civil lakosság megpróbáltatásait és nem feledkezett meg a nemzetiségek dicséretéről. „De mindezek ellenére az a tót, az a rutén nép, amelynek nyelve nem a miénk, mel nem a magyarság fájáról sarjadt, sőt ősi gyerekkorában az ellenséggel közös bölcsőben ringott, nem tántorodott meg egy percig sem, ha nyelve, ha faja nem magyar is, szíve-lelke azzá vált már, s inkább menekült ősi földjéről semhogy az ellenséggel szövetkezett volna.”³⁶ Felsorolta a hadszíntér sajtóból ismerte településeit, folyóit és emlékeztette a hallgatókat, hogy az Egertől vasúton 60 kilométerre és manapság autóval alig 1 óra távolságra fekvő Mezönyék (ma Nyékládháza része) már a harctérhez tartozott. Torday atya színes képekkel festette le a német-osztrák-magyar ellentámadást is. „Május másodikán hajnalban 1500 ágyú dördült meg Gorlice mellett s ontotta ellenállhatatlan tüzét félnapon át az orosz állásokra s a mi katonáink összefogva német bajtársaikkal oly csapást

³¹ Egri Újság, 1916.május 5.3.

³² Ciszterci értesítő 1915/1916. 11.

³³ Torday (1898-ig Tolnay) Ányos Gyula, menyői (Hejőcsaba, 1879. aug. 3. – Baja, 1938. jan. 17.): gimnáziumi tanár. – Szülei menyői Tolnay László iparos és Vályi Ilona voltak. A gimnáziumot Egerben végezte. 1895-ben lépett be a ciszterci rendbe, a teológiát Bécsben és Budapesten végezte, 1902-ben tett fogadalmat, és szentelték pappá, 1903-ban a budapesti egyetemen doktorált és 1904ben magyar–latin szakos tanári oklevelet is kapott. 1903-tól Székesfehérváron, 1904-től Pécsen, 1909-től Baján, 1913-tól Egerben gimnáziumi tanárként tanított. 1924-ben Baján igazgató és házfőnök lett. 1928-tól volt Szent István akadémia III. osztályának tagja.

³⁴ Egri Újság, 1916. május 5. 3.

³⁵ Az angolkisasszonyok B.M.V. egri római katolikus intézetének értesítője az 1915-1916. iskolai évről, Eger, 1916. 18.

³⁶ Uo 19.

*mérték az orosz seregre, hogy megingott tőle Uzsoktól Dukláig a föld.*³⁷ Ezután két héttel már nem voltak élő orosz katonák magyar földön, ahol zúgtak a harangok, Tedeumokat mondtak a templomokban, és hálát adtak Istennek a szabadulásért. A ciszterci templomban is ilyen szertartás volt ezen a napon. Érdekes az a kissé erőltetett fejtegetés, amely a hegyek („az ércnél ércebb falak”) stratégiai jelentőségét hangsúlyozza. *„...himnuszt kelle írni róluk, a hála és magasztalás himnusát a mi legerősebb várrendszerünk a Kárpátok dicsőítésére!”*³⁸ Verdun, Ivangorod, Antwerpen (és Pzemysl) nem védte meg az országokat, mert a betonerődök összeomlottak, de a magyar nemzetnek sokkal erősebb védelme van: *„...a mi isten alkotta várunk, a Kárpátok száz meg száz csúcsa és gerince nem tört meg az ostromlók ádáz dühe alatt!”*³⁹ Megidézte Álmos vezér alakját mintha ő vezette volna a honvédeket majd ismét lírai hangon ecsetelte a természet tavaszi ébredését.

Másodsorban a könyörületre emlékeztette a hallgatókat. Színes és érzelmekre ható szemléletes képekkel írta le ő is az orosz pusztítás következményeit, majd megfogalmazta a feladatot, a szerencsés távollévőknek kell újjáépíteni a kárpáti falvakat, mert ők csak lelkiileg szenvedtek. *„Mert nemcsak honfitársaink, barátaink, testvéreink nekünk e nép, hanem valóban megváltónk is: feláldozták minden vagyonukat, hogy a miénknek kára ne essék!”*⁴⁰ Ezután idézte fel Szabolcska Mihály *„Legenda a csatatérről”* című versét, amely megszokott jellemzője volt a hivatalos magyar háborús megemlékezéseknek, hiszen a szerző egy elismert – bár az utókor által nem sokra tartott – költő volt. A vers szerint mindkét sereg katonái egy útszéli fészülethez imádkoztak és a csata után megdöbbenve látták, hogy minden golyó a kereszten függő Krisztus szobrot találta el. Torday szerint azt kell újjáépíteni, amit a kereszt jelent: a hitet és a békét de fontos az egységes nemzet és az asszimiláció is. *„Segíteni kell minden erőnkkel hogy akik ez élethalál harcban csak érzésben voltak honfitársaink ezután egyek legyenek velünk nyelvben és magyarságban is...”*⁴¹

A vén honvéd álma

Egyedül Heves vármegyei Kápolna községből érkezett jelentés a megyei laphoz a Kárpáti napról, de az tartogatott néhány meglepetést. Először is nem a kultuszminisztérium szándékát hangsúlyozták hanem a vármegye önálló akcióját, amely 1915. augusztusában kezdődött és a Kárpátokban lerombolt Felsőhunkóc falu helyén felépítendő Hevesfia érdekében indított gyűjtést. A kápolnai ünnep ennek és nem egy diákakciónak volt a része. A másik meglepő esemény az volt, hogy Torday Ányos *A vén honvéd álma* című darabját adták elő az iskola növendékei. *„A rendező Losonczy Erzsike tanító és Losonczy Gyula helyettes kántor fáradozása kellő eredményt értek el a szép előadással. A szükséges kellékeket Görög I. Péter gyógyszerész díjtalanul bocsátotta rendelkezésre. Az előadás 150 koronát jövedelmezett Hevesfia céljaira.”*⁴²

Kápolnán a római katolikus elemi iskolában 1915-16-ban Salamon Nándor kántor tanító tanította az I-III. évfolyamokat, amelyekben 140 mindennapi és 52 ismétlő kisdíák tanult. *Losonczy Erzsébet* tanítónő a IV-VI. évfolyamon 85 mindennapi és 59 ismétlő tanulót oktatott.⁴³ A kápolnai kimutatásban szerepel Trajtler Géza tanító neve a *hsz.* rövidítéssel, ami honvédelmi szolgálatra utal. Trajtler 1888-ban született Hevesvezekényben az elemi iskolát, a gimnáziumot és a tanítóképzőt Egerben végezte. 1908-ban kapott tanítói oklevelet,

³⁷ Uo 20.

³⁸ Uo 20.

³⁹ Uo 21.

⁴⁰ Uo 22.

⁴¹ Uo

⁴² Egri Újság 1916.május 4.3.

⁴³ Schematismus Cleri Archi Dioecesis Agriensis 1916. Eger, 1916, 20.

gyümölcstermesztési, testnevelési és népművelési tanfolyamokat végzett. 1908-1927 között a kápolnai római katolikus elemi iskolában tanított, majd Egerben a tanítóképző gyakorló iskoláját vezette. 1914-től azonban tartalékos tisztként a cs. és kir. 60. gyalogezred tartalékos tisztjeként szolgált és hadnagyként szerelt le. Közben verseket írt, amelyek később Egerben jelentek meg.⁴⁴ Elképzelhető, hogy pl. szabadsága alkalmával fellépett a színdarab bemutatásáért.

A színdarab 1915. március 15-én debütált az egri ciszterci gimnáziumban. A korabeli értesítő szerint *A vén honvéd álma* 3 képből álló ifjúsági színjáték volt. Egy vén honvéd, Imre és Laci, az unokái, egy hadnagy, Varga közvitéz, katonák, sebesültek, muszka foglyok szerepeltek benne. Az első és harmadik kép a vén honvéd kertjében, a második a harctéren, a Kárpátok között játszódott 1914-ben.⁴⁵

A cselekmény a későbbi kiadás⁴⁶ alapján a következő. Az 1. szín egy kert, amelyből oldalt az utcára lehet látni. Fák, virágok, nagy karos szék az előtérben. Imre a kert szélén áll, Laci és a nagyapó a virágokat öntözik. Az első jelenetben Laci virágot kér és elviszi, hogy a frontra induló katonákra szórja, az öreg örömmel ad: „...apóka küldi néktek,/A vén negyvennyolcas-áldásaival,/Belőlük e föld szíve ver felétek,/Ha ágyú szól s a harci kürt rivall!”. A 2. jelenetben Imre meséli az apónak, hogy a nők szalagot kötnek a zászlóra, a pap megáldja a lobogót, majd felhangzik a Himnusz, „Köszönöm, hogy megértem e napot! Érzem a lelkem ma megifjodott, Hatvanhat évig nem hiába várta: Magyar zászlót visz a magyar sereg, Sapkája mellett a magyar kokárda, Szívét magyar himnusz dobantja meg!”⁴⁷ Ezután hallatszik a Kossuth-nóta, de még az öreg sem döbben meg, hogy ezúttal Ferenc József üzente, hogy elfogyott a regimentje. Ezután ő is összeköti a szabadságharcot és a világháborút: „Bár félvilág fegyverrel törne ránk:/ diadallal fognak előtte megállni/ A negyvennyolcas hősök unokái!”⁴⁸ Indul az alakulat, Imre integet, de az öreg szomorú, hogy csak a lelke lett fiatalabb a teste már vén. Megígéri, hogy felveszi csákóját és kardját, ha győztesen hazatérnek a katonák.

A 3. jelenetben a visszatérő Laci elmondja, hogy a vasútállomáson vörös keresztes kocsikat is látott, ami némi betekintést ad arra, hogy a háborúnak áldozatai is vannak. Apó véleménye: „Virágos hőst visz az egyik vonat, A mozdonyán a harci mámor áll...A másik hoz letört virágokat, Kalauz rajta a sápadt halál!”⁴⁹ Az öreg szomorúsága csak fokozódik, de többször elmondja, hogy szeretné még megérni a magyarok diadalát. Miközben elszunnyad, a fiúk egy korabeli katonanótát énekelnek, amit Torday beépített a darab szövegébe. „Égbenyúló hegyek ormán...”⁵⁰ a szöveg és a szerbiai front említése miatt alapján talán Egerben a 60/II. zászlóaljtól hallhatta a szerző. A fiúk betakarják az öreget és az állomásra indulnak a sebesültekhez.

Tulajdonképpen a középső rész mutatja be a vén honvéd álmát. A 2. szín a lövészárók mögött játszódik, valahol a Kárpátokban. A szín egyik oldalán a lövészárók vége húzódik, a másik oldalon kis kalyiba (kötözőhely) . A háttér messze nyúló csatatér hegyekkel, erdőkkel. Hajnalodik. A szín kezdetben sötét, a világosság lassan erősödik. Oldalt tábornút. Az 1. jelenetben a tábornút mellett katonák melegednek s halkán énekelnek. Apó fején a vörös

⁴⁴ <http://lexikon.katolikus.hu/T/Trajtler.html> letöltés: 2015. szeptember 30. Kötetei: *Hatvanasok*. Harctéri versek 1914–1916. Eger, 1932. – *Békevárás*. Versek a harctérről 1917–1918. kiadási hely és év nélkül.

⁴⁵ 1914-1915 ciszterci értesítő 30. [http://library.hungaricana.hu/hu/view/Eger_7095_ciszterci_gimnazium_7160_1915/?pg=33&layout=s&query=SZO%3D\(Torday\)](http://library.hungaricana.hu/hu/view/Eger_7095_ciszterci_gimnazium_7160_1915/?pg=33&layout=s&query=SZO%3D(Torday)) letöltés 2016.01.18.

⁴⁶ Torday Ányos: *A vén honvéd álma*. Iskolai színjáték 3 képből. Budapest, 1916. 40 l. Franklin Kiadás

⁴⁷ Uo 6.

⁴⁸ Uo 7.

⁴⁹ Uo 11.

⁵⁰ Uo 13.

sipka, de kard nélkül, a szín szélén áll egyenesen, fiatalosan. Hallgatja a nótát. Itt ismét becsempészett az író 2 katonanótát: *Az Isten veled fahum, elválok én tőled... és Diófából sejahaj Diófából nem csinálnak koporsót!...* kezdetű dalokat. Az öreg érkezése meglepi a katonákat, a hadnagyuk pedig parancsot ad: „*Kiben van bátorság patrulba menni most?*”⁵¹ Mindenki jelentkezik, de sorsot húznak és csak 5 katona megy járőrbe. Közben az öreg elárulja, hogy honnan jött: „...*Élő történelemnek én maradtam, Az utolsó negyvennyolcas vagyok!*”⁵² A hadnagy azt kérdezi, mit keres itt, mire ez a válasz: „*Fizetni jöttem...Rég adós vagyok! Adósságom Világostól maradt, Mikor seregünk diadalmas útját Sárba fullasztotta a muszka had. A nagy leszámolás órája eljött, Nem ülhet otthon a nagy idők fia...*”⁵³ A fiatal tiszt annyira meghatódik, hogy átadja az öregnek a kardját és rangját. Az őrzőtagjai 3 orosz foglyot hoznak, akik közül az egyik egy amulettel akar fizetni a kenyérért. Hihetetlen fordulatként az öreg felismeri rajta anyja arcképét, és kiderül, hogy az orosz a nagyapjától kapta, aki 1849-ben Magyarországon zsákmányolta. Az oroszok cserébe élelmet kapnak és szabadon eresztik őket, ezért hálából elárulják, hogy oldalba fogják támadni a magyarokat. Ezután indul meg az oroszok rohama a magyar állások ellen és egymás után sebesülnek meg a katonák. Az öreg kivont karddal fellép az árokpartra. Sortűz után nagyhurrázva kirohannak. A színen csak a sebesültek és szanitécek maradnak. Kívülről sortűz. A vén honvéd elesik, kardja kicsúszik kezéből. A hadnagy felkapja s a szanitécekre kiáltva kiront. Az öreg lassan haldoklik, de elégedett a sorsával és optimista: „*Mi elbuktunk, de a ti harcotok Kívívja érzem a nagy diadalt...*”⁵⁴ A hadnagy azzal tér vissza, hogy győztek és ezt Istennek és az öregnek köszönhetik. A győzelmet ismét egy népdallal ünneplik a katonák „*Galíciában a határon/ Csata akar lenni...*” Az öreg búcsúszavai ezek: „*Fiúk! Előre! Éljen a haza!*”⁵⁵

A 3. kép ismét az öreg kertjébe vezet vissza bennünket, Imre és Laci sebesült katonákkal érkezik és Laci veszi észre, hogy nagyapjuk álmában meghalt. A sebesültek bejönnek az udvarra és az egyik megállapítja a halál okát: „*Szegény apót a szíve ölte meg: Magyar vitézre nincs nagyobb csapás Mint az, ha nélküle megy a sereg!*”⁵⁶ A katonák virágaikat a halottra helyezik és elbúcsúztatják a hőst: „*Az égben ott a béke szent honában/ a jó Isten ád néki drága bért.../Bajtársaim! Imádkozzunk a lelke üdvéért!*”⁵⁷

A korabeli és helyi fogadtatást jól jellemzi az a rövid írás, ami 1916 márciusában jelent meg a darabról és művészi érzékkel szólt hozzá a premierhez. „*Kis dramolettjéhez a nagyon bevált Rostand jámbusokat választotta dr. Torday Ányos s a finom veretű sorok a szépen össze csendülő rímek nagyban fokozzák az egész kis darab hangulatos szépségét. A stílusa emelkedett nemes lendületű, tele kifejező képekkel, ami a kedves dramolettnek az alkalmi darabok nivóján túlnövő állandó irodalmi értéket ad.*”⁵⁸ Mindenesetre nagy teljesítmény volt egy községi elemi iskolától ennek a darabnak a bemutatása még akkor is ha esetleg szabadabban értelmezték a szöveget mint a szerző.

A színdarab érdekes magyarázatát adja a kárpáti harcoknak, mert úgy állítja be mintha az 1848-49-es szabadságharc folytatása lenne és az 1915-ös győzelem elégtételül szolgált volna az oroszoktól akkor elszenvedett vereségért. Szemlélete kissé torzít, mert romantikus színezetet ad a háborúnak és a tizenéveseket buzdítja későbbi áldozatvállalásra.

⁵¹ Uo 19.

⁵² Uo 23.

⁵³ Uo 24.

⁵⁴ Uo 34.

⁵⁵ Uo 35.

⁵⁶ Uo 39.

⁵⁷ Uo 40.

⁵⁸ Egri Újság, 1916. március 16. 3.

Az 1916. május 1-jén Egerben és Heves vármegyében rendezett Kárpát-napi ünnepségek pénzügyi eredményéről még került elő forrás, de van egy rövid tudósítás, amely magában foglalja a kápolnai népiskolát is. Az egri érseki főegyházmegyéhez tartozó római katolikus elemi iskolákban 7.557 korona és 12 fillér gyűlt össze az „oroszdulta” kárpáti falvak újjáépítésére.⁵⁹ Az eredmények vármegyénként így alakultak:

Abaúj	14.80
Borsod	1402.67
Jász-Nagykun-Szolnok	1441.42
Hajdú	159.90
Heves	2521.86
Szabolcs	1340.04
Egyenesen a központba küldtek	596.49
Az érseki tanítóképző intézet gyűjtése	79.94
Összes	7557.12

Ami pedig a kárpáti harcok traumájának kérdését illeti manapság már sokkal több eszközzel és módszerrel rendelkeznek a szakemberek egy ilyen megrázkódtatás feltárásához és kezeléséhez. Ilyen szempontból viszont elgondolkodtató, hogy 100 évvel ezelőtt is ösztönösen alkalmaztak bizonyos félmegoldásokat. Más volt persze egy közvetetten érintett népcsoport – jelen esetben az egri lakosság – traumájának feltárása és más módszerek kellett volna a közvetlenül érintett nemzetiségi lakosság megsegítéséhez. Ma is úgy tartják, nem baj, ha sokat és sokszor beszélnek egy traumáról a túlélők. Ezt olvashattuk a lapokban és talán könnyebb volt Egerben emlékezni mint a Duklai-szoros közelében mindent újra felépíteni. Az emlékezők egy teljesebb kép kialakítására törekedtek és – mint Tordai Ányosnál láttuk - minden emléket összegyűjtöttek, felidéztek. A befogadás egyetlen lehetséges módja 1916-ban az volt, hogy újra és újra felidéztek az orosz invázió részleteit, ezáltal eltávolodott annak szörnyűsége még az olvasóktól is. Amit már ezerszer elmeséltek, az kevésbé kelt félelmet mint az amire gondolni sem merünk. Ezért volt feszültségoldó hatása is az ünnepségeknek. Olyan részletek is felmerültek, amelyek segítettek a pontosabb kép kialakításában, mert nagyon sok múlt azon, hogy később hogyan értékelték a tragédiát. A következtetéseket sokan sokféle módon levonták - mint Tordai Ányos is – de az okok feltárása politikai okok miatt még évtizedekig elmaradt. Torzításmentes ítéleteket 1916-ban nem lehetett megfogalmazni vagyis a trauma terápiája előre kudarcra volt ítélve. Minden társadalmi és politikai csoportnak mást jelentettek a kárpáti események. Azt viszont már nem állíthatjuk, hogy a távolságtartás, az objektivitás is jellemző volt, hiszen tovább folyt a háború és a harcok miatt felfokozott torzító szemlélet nemcsak a terápiát, de a józan ítélezést is akadályozta. A kárpáti csata emléke legalább 1918-ig beépült a nemzeti emlékezetbe és az élet visszatért a háborús kerékvágásba, amely során még olyan újabb csapások érték a civil lakosságot mint pl. az 1916. augusztusi román betörés, de ennek az egri recepciója már egy másik feladat.

⁵⁹ Egri Egyházmegyei Közlöny, 1916. június 16. 12.98.